

К.В. Ігнатенко, Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

К.В. Ігнатенко

Психолого-педагогічні особливості обдарованих дітей

Робота педагогів, соціальних робітників та соціальних педагогів з обдарованими дітьми здійснюється в умовах певних суперечностей. Тому їх вивчення та накреслення можливих шляхів корекції цього процесу є необхідним завданням педагогічної науки.

Ключові слова: обдарованість, талант, геній, мотивація, креативність, інтелектуальні уміння.

Е.В. Ігнатенко

Психолого-педагогические особенности одаренных детей

Работа педагогов, социальных работников и педагогов с одаренными детьми происходит в условиях определенных противоречий. Потому их изучение и поиск возможных путей коррекции этого процесса является необходимым заданием педагогической науки.

Ключевые слова: одаренность, талант, гений, мотивация, креативность, интеллектуальные умения.

Глибокі перетворення, що відбуваються в усіх сферах нашого суспільства, не могли не відбитися на системі освіти, яка безпосередньо визначає інтелектуальний потенціал країни в майбутньому. Суспільству необхідні люди, які мислять не шаблонно, вміють шукати нові шляхи рішення запропонованих задач, знаходити вихід з проблемної ситуації. Стає важливим ранній вияв, навчання та розвиток обдарованих дітей. У зв'язку з цим актуальним є вивчення обдарованості в цілому, дослідження умов та факторів, що сприяють формуванню та розвитку інтелектуальних здібностей дітей.

Інтелектуальна обдарованість є складним психологічним феноменом, становлення й розвиток якого здійснюється сукупністю різних факторів. Одну з

головних сторін у процесі розвитку обдарованості займають соціально-педагогічні умови, спрямовані на розвиток обдарованості.

Метою статті є спроба на основі опрацьованої педагогічної, психологічної та соціально-педагогічної літератури зробити теоретичний аналіз феномену обдарованості, дати визначення цьому явищу, а також охарактеризувати основні ознаки та компоненти обдарованості.

Обдарованістю займалися багато вчених, які шукали відповідь на питання, від чого вона залежить. Чому в різні часи, у різних народів обдарованість розуміли по-своєму, а те, що вважалося талантом в одних народів, нічого не означало в інших? Запитання про значення спадковості та середі віддавна є темою теоретичних дискусій та практичних досліджень. Ще за часів Античності почалися пошуки причин обдарованості. Платон стверджував, що здібності людини визначені природою, а їх розвиток обумовлено спадковістю. Але була й інша точка зору, наприклад, Демокрит вважав, що людина стає досконалою не від природи, а завдяки вихованню. „Батько” діагностики обдарованості Френсис Гальтон (1869 р.) вважав, що обдарованість і талант є винятково спадкоємними, й передаються у спадок або з батьківської, або з материнської лінії [1, с. 39]. Відповідно до темпів прогресу наукової думки людства, мінялися і розвивалися погляди вчених на проблему здібностей і обдарованості. Розглядаючи це питання, Дж. Фрімен зробив висновок про вплив умов виховання і навчання в родині й у школі на формування обдарованості. А. Біне та Т. Симон створивши тести для визначення інтелектуального рівня, відкривають закономірність, що встановлений у дитинстві інтелектуальний потенціал, або розумовий вік дитини, залишається незмінним протягом усього життя, а змінюється тільки тип задач, які може вирішити дитина.

Сучасною генетикою визнано, що дитина народжується з визначеною генетичною програмою, зародковою ієрархією потреб, сенсорними можливостями, інтелектуальними задатками, емоційними перевагами. Здібності і їхній найвищий прояв – обдарованість – є наслідком природних і середовищних факторів. В міру дозрівання організму відбувається не ослаблення, а в деяких випад-

ках посилення генетичних впливів. Це вказує на роль середовища, педагогічних впливів саме на ранніх стадіях онтогенезу.

Так що ж таке **обдарованість**? Незважаючи на широку розповсюдженість вивчення дитячої обдарованості, багаточислених дискусій із приводу її обсягу та змісту, єдиного трактування у визначенні поняття „обдарованість” не існує до нашого часу. Це пояснюється кількома причинами:

- по-перше, особливості теоретичної концепції авторів;
- по-друге, дослідження обдарованості на різних рівнях протікання психічних процесів, які регулюють поведінку особистості щодо навколишньої дійсності. Одні розглядають обдарованість на рівні психофізичних реакцій, інші – на рівні включення в діяльність;
- по-третє, довільне трактування дослідниками категорії „обдарованість” відносно таких категорій, як явище, компоненти, елементи, критерії і тощо.

Для більш точного розкриття поняття „обдарованість” необхідно зупинитися на трактуванні понять „геній” і „талант”.

Поняття „**геній**” (від лат. *genius* – „дух”) стало використовуватися першим серед інших термінів. Широке застосування воно отримало у філософів античності. Геній – це людина, наділена божественним духом. Духи (даймони) трактувалися як дещо середнє між богами і смертними і мали силу „бути товмачами і передавачами людських справ богам, а божеських – людям”. Платон підкреслював зв'язок даймонів з різними творчими функціями людини. Таким чином, уявлення про генія передбачає творчу природу геніальності як сили нахнення й осяяння, зв'язану з душею, як внутрішнім початком особистості.

У 18 столітті відбувається процес демістифікації генія як внутрішньої божественної сили, що керує людиною. Геніальність починають розуміти як внутрішню, властиву душі, творчу здібність. У 19 столітті – як вищу творчу здібність.

Практично одночасно з терміном „геній” в античній філософії з'являється термін „**талант**”. Поява цього терміну пов'язана з потребою виміру ступеня ге-

ніальності. „Талантом” стали називати високий ступінь здібностей до визначеного виду діяльності, а „генієм” позначили найвищий рівень здібностей. Спроба знайти джерела геніальності не в божественній зумовленості, а в уроджених здібностях вводить у науковий обіг нове поняття – „обдарованість”. Границі між поняттями „обдарованість”, „талант” і „геній” нечіткі.

У наш час в сучасній науці існує більш 100 визначень дитячої обдарованості. Проаналізувавши різні підходи до проблеми обдарованості, можна зробити висновок, що обдарованість припускає наявність здібностей, що забезпечують дитині можливість результативної діяльності у певному напрямку. Особливе значення для оцінки обдарованості має аналіз спрямованості інтересів і схильностей дитини. Рівня її інтелектуального розвитку. З інтелектом дитини, як правило, пов’язують такі поняття, як розум, кмітливість, гнучкість мислення, грамотність, знання, начитаність.

Крім вище зазначених характеристик прояву обдарованості треба ще додати наполегливу **мотивацію**, яка орієнтована на задачу. **Мотив** (від франц. *motif* – „спонукальна причина”) – психічне явище, що стає спонуканням до діяльності. З точки зору виховання, для інтелектуального розвитку особливо важливим є те, що більшість дослідників сучасності дотримуються позиції, згідно з якою, ключовою характеристикою потенціалу особистості слід вважати не видатний інтелект або високу креативність, як вважалося раніше, а саме мотивацію. Наприклад, Р.М. Грабовська вважає, що „...люди, початково менш здатні, але цілеспрямовано вирішуючи власну, особисто значущу задачу, виявляються в решті решт, більш продуктивними, ніж більш обдаровані, але менш зацікавлені” [3, с. 59].

Можна виділити наступну класифікацію мотивів:

1. Мотиви, закладені у самій навчальній діяльності, пов’язані з її прямим продуктом.

– мотивація змістом – мотиви, пов’язані зі змістом навчання (спонукає дізнаватися нові факти, оволодівати, знаннями, проникати в суть явищ);

– мотивація процесом – мотиви, пов'язані із самим процесом навчання (захоплює процес спілкування із самим учителем, іншими дітьми в навчальній діяльності, процес навчання насичений ігровими прийомами, технічними засобами та ін.).

2. Соціальні мотиви.

– суспільно ціннісні – мотиви обов'язку, відповідальності, честі перед суспільством, класом, батьками та ін.;

– вузько особисті (престижна мотивація) – мотиви самостереження, самовизначення і самовдосконалення;

3. Мотиви уникнення неприємностей – навчання на основі примусу, страху бути покараним і тощо.

Креативність (творческість). У матеріалах різних досліджень обдарованості зазначено досить багато параметрів, що характеризують дані властивості особистості. „Креативність, – пише П. Торренс, – це значить копати глибше, дивитися крізь стіни, будувати замок на піску, літати в майбутнє” [5, с. 80].

При оцінюванні креативності психологи (Дж.Гілфорд, Е.П. Торранс та ін.) враховують наступні критерії:

1. Продуктивність, або побіжність, – здатність до продукування максимально більшої кількості ідей. Цей показник не є специфічним для творчості, однак, чим більше ідей, тим більше можливостей для вибору з них найбільш оригінальних.

2. Гнучкість – здатність легко переходити від явищ одного класу до явищ іншого класу, часто далекими за змістом один від одного.

3. Оригінальність – один з основних показників творчості. Це здатність висувати нові, несподівані ідеї, що відрізняються від широко відомих, загальноприйнятих.

4. Розробленість – показник творчості, що дає можливість детально розробляти існуючі ідеї.

Більшість вчених усього світу, що займаються проблемою креативності вважають, що природа творчості єдина, тому здатність до творчості універсаль-

на. Навчивши діяти у галузі мистецтва, техніки або інших видах діяльності, дитина може перенести цей досвід у будь-яку іншу сферу. Виходячи з цього творчість розглядається як відносно автономна, самостійна здатність.

Інтелект (від лат. *intelligentia* – „здатність розуміти”) – поняття, яке означає когнітивні здібності та розумові можливості людини. У середині ХХ століття Д.Хебб ввів у науку поняття „генотипів інтелект” – генетично зумовлений, успадкований інтелект. Генотипів інтелект, взаємодіючи з зовнішнім середовищем, утворить „фенотипів інтелект”. Саме останній і вимірюється тестами на інтелект. Зміст інтелекту, за визначенням Д.Хебба, є продукт соціально-культурного середовища та досвіду суб’єкта, але здатність цей досвід асимілювати і використовувати на 80 % залежить від успадкованої генотипної структури. У сучасній науці це співвідношення змінилося і ступінь залежності рівня інтелектуального розвитку від генотипу не перевищує 50–60 %. Цінним є те, що ці висновки не результат абстрактних висновків, а позитивний підсумок серйозних експериментальних досліджень [4, с. 20].

Таким чином, прихильники „інтелектуальної обдарованості” розглядали інтелект як біологічно передбачену установку, на яку зовнішнє середовище, включаючи природну і педагогічну практику, може впливати деякою мірою: або, сприяючи розвитку, або, гальмуючи його.

Одним з компонентів інтелектуальної обдарованості виступають інтелектуальні уміння. Інтелектуальні уміння – це уміння, що передбачають знання раціонального прийому здійснення тієї або іншої розумової діяльності та використання їх при вирішенні різних задач.

Обдарована дитина має наступні інтелектуальні уміння:

- 1) самостійна побудова орієнтованої основи подальших дій, насамперед усвідомлення необхідності мати таку основу;
- 2) здійснення за власною ініціативою ретельного аналізу поставленої задачі;
- 3) побудова чіткого образу мети подальшої діяльності, усвідомлення критеріїв якості майбутнього продукту;

4) попереднє планування всього процесу подальшої роботи, чітке відмежування розумової частини роботи від її виконавської, маніпуляційної сторони, при цьому не включається використання обмеженої кількості цілеспрямованих маніпуляційних спроб, що створюють здорову опору для розумових дій;

5) неухильне слідування наміченим орієнтирам, безперервний контроль ходу виконуваної роботи.

Сформульовані ознаки інтелектуальної обдарованості вказують на підвищену рефлексивність, певну раціональність і прагнення приймати неоднозначні, нестандартні рішення. Школярі, які мають виділені ознаки, мають потребу в особливій організації процесу навчання і виховання.

Отже, аналіз структури і змісту понять дитячої обдарованості дозволяє зробити наступні висновки:

1. Обдарованість – інтегративна якість особистості, що представляє собою взаємодію інтелектуальних і творчих здібностей, поряд з яскраво вираженою пізнавальною потребою.

2. Важливими елементами структури інтелекту є інтелектуальні здібності, мотивація та креативність.

3. Інтелектуальні уміння є одним з головних структурних компонентів інтелектуальної обдарованості.

З перших років життя людини часто незначні розходження, що стосуються здійснення будь-якого виду діяльності, приводять до серйозних наслідків. Якщо дитині будь-який вид діяльності вдається, її за це хвалять, якщо ж їй щось не вдається – не хвалять і можуть дорікнути. Отже дитина буде удосконалювати й займатися тим видом діяльності, який є одобреним дорослими. Адже це заняття мотивоване краще інших. Уміння, навички, знання дитини в певній галузі постійно вдосконалюються й поповнюються. Всі – частіше батьки, знайомі, вчителі, вихователі – відзначають, що дитині добре вдається саме цей вид діяльності, саме тут вона сильніша. Але не завжди це виправдано. Так можуть бути відсунуті на другий план інші, можливо, набагато вагоміші здібності дитини. Тому батькам, соціальним працівникам, педагогам необхідно володіти ґрунто-

вними знаннями, достатніми для того, щоб планомірно регулювати процес розвитку здібностей.

Наша стаття не вичерпує всієї складності проблеми творчої обдарованості. Перспективи дослідження – вивчення обдарованості як особистісного інтегрального утворення на різних вікових етапах, дослідження соціально-педагогічних факторів макро- і мікросередовища, що впливають на розвиток обдарованості.

Література

1. **Бине А.** Современные идеи о детях. – М.: Космос, 1990. – 216 с.
2. **Давиденко А.А.** Діти інтелектуали, дослідники, творці, винахідники // Обдарована дитина. – 2004. – №1. – С. 32–38.
3. **Доровский А.И.** Сто советов по развитию одаренности детей. – М.: Рос. пед. агентство, 1997. – 310 с.
4. **Савин А.А.** Как воспитать гения. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2002. – 203 с.
5. **Трикс Х.Е.** Основные направления экспериментального изучения творчества // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления. – М.: Совершенство, 2000. – 239 с.

К. V. Ignatenko

Psychological and pedagogical peculiarities of gifted children

Teachers, social pedagogy's and social teachers work with gifted children is carried out in the conditions of certain contradictions. That is why their study and drawing of possible corrections ways of this process is the necessary task of pedagogical science.

Key words: Gift, talent, genius, motivation, creationist, intellectual abilities.

Відомості про автора

Ігнатенко Катерина Володимирівна – асистент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Основні наукові інтереси зосереджені навколо проблематики психолого-педагогічних особливостей обдарованих дітей.